

Мазур Н. В.

АКТИВІЗАЦІЯ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ ЛЕКСИКИ В “МОЇХ СПОМИНАХ ПРО ДАВНЄ МИНУЛЕ (1901–1914 РР.)” ДМИТРА ДОРОШЕНКА

У статті проаналізовано абстрактну лексику на матеріалі “Моїх споминів про давнє минуле (1901–1914 роки)” Дмитра Дорошенка, виділено ядро слова-поняття українство, виокремлено ідеологічний компонент у структурі лексичних значень, виявлено частотність суспільно-політичних номінацій, характерних для періоду початку ХХ століття.

Ключові слова: абстрактна лексика, суспільно-політичний рух, українство, свідомість, ідея, нація, відродження, рух, справа.

В статье проанализировано абстрактную лексику на материале “Моих воспоминаний о давнем прошлом (1901–1914 годы)” Дмитрия Дорошенко, выделены ядро слова-понятия украинство, идеологический компонент в структуре лексических значений, обнаружено частотность общественно-политических номинаций, характерных для периода начала ХХ века.

Ключевые слова: абстрактная лексика, общественно-политическое движение, украинство, сознание, идея, нация, возрождение, движение, дело.

In the paper an abstract lexicon on the material of Dmytro Doroshenko's “My memories about the ancient past (1901–1914)” is analyzed, a core of the word-concept of the Ukrainians is allocated, an ideological component in the lexical meanings structure is determined, a frequency of the socially-political nominations characterized for the period of the beginning of XX century is revealed.

Key words: abstract lexicon, socially-political movement, the Ukrainians, consciousness, idea, nation, revival, movement, dealing.

Мемуарна література має велике значення для дослідження історії літературної мови. Тексти “Моїх споминів про давнє минуле” дають матеріал для характеристики суспільно-політичної думки початку ХХ століття.

У зв'язку з вивченням щоденників як різновиду автокомунікації виникає потреба лінгвістичного дослідження такого різновиду мемуарної літератури, як авторські спомини. Українська мемуаристика привертає увагу таких науковців, як Ф. Бацевич, Н. Видашенко, О. Галич, Ж. Колоїз, Т. Космеда, Ю. Маркітантов, Л. Масенко, О. Пискач, Л. П'яста, Т. Радзівська, М. Федунь та ін.

Мета статті – вивчити особливості автокомунікації, проєктованої на певні часові зрізи української літературної мови, проаналізувати роль абстрактної лексики в авторській оповіді Дмитра Дорошенка, виявити частотність суспільно-політичних номінацій, характерних для періоду початку ХХ століття.

Історик, політичний і громадський діяч, публіцист, літературознавець, бібліограф Дмитро Іванович Дорошенко зафіксував характерні ознаки української історії початку ХХ століття у книзі “Мої спомини про давнє минуле (1901–1914 рр.)”. Події, охоплені авторською оповіддю, мали важливе значення у формуванні української мовно-національної свідомості, у реалізації української національної ідеї.

Активізація національних рухів початку ХХ ст. зумовила інтенсивне використання відповідних тематичних груп суспільно-політичної лексики. Характерно, що ця лексика функціонує в мовотворчості письменників початку ХХ ст., зокрема, в їхніх листах, публіцистичних творах [5] актуалізуються номінації *свідомість, ідея, рух* тощо. Названі лексеми функціонують як ключові в сучасних історичних текстах, що висвітлюють суспільно-політичний рух в Україні на початку ХХ ст. [2].

У досліджуваних текстах звертаємо увагу на широкий шар суспільно-політичної лексики, якою послуговується автор. Вона характерна для часового зрізу історії української літературної мови, зокрема кінця ХІХ – початку ХХ століття. Ядром цієї лексики є слово-поняття *українство*. Це поняття зафіксоване в досліджуваних текстах як окрема лексема, напр.: “Андріївська школа й була тереном, де члени цієї [української студентської] Громади сходились, знайомились з новоприбулими студентами, придивлялись до них і тих, хто по своєму успосібленню і своєю зацікавленістю *українством* надавався до організованого життя, приєднували до Громади” [1, с. 52]; “Російська інтелігенція *неприхильно ставилася до українства*. Вона не розуміла його і не хотіла розуміти. Сама не знаючи національних обмежень і утисків над російською мовою, літературою, наукою й мистецтвом, вона не могла зрозуміти, чому українці так хвилюються з приводу утисків над їх національним життям” [1, с. 54]; “Кіевская Старина” присвятила одне своє число Котляревському, і в тім числі були надруковані дуже цінні розвідки Івана Стешенка і проф. Миколи Дашкевича про творчість Котляревського. Оце і все. Недурно петербурзька

газета "Новости", що *прихильно ставилася до українства*, писала про "Замовчаний ювілей" – маючи на увазі ювілей Котляревського" [1, с. 68]; "Правительство провадило систематичний наступ *проти українства*, помалу ліквідуючи уступки, зроблені в перші роки революції. Київ зробився осередком російського націоналізму, який звернув усю свою агресію *проти українства*" [1, с. 127]. Контексти, у яких ужито слово *українство*, засвідчують, що ця назва означає: 1) українців (українська студентська громада); 2) український національний рух, який викликав спротив російського націоналізму.

З лексемою *українство* пов'язана семантика таких зафіксованих у "Споминах" лексем, як *свідомість, ідея, нація, відродження, рух, маніфестація, напрямок, справа, поступ, маси, життя, суспільство, студентство, громада, ідеологія, периферія, публіка, українофільство*. Неодмінним атрибутом названих слів є означення *український*. Найчастіше автор уживає словосполучення *національний рух*, напр.: "Літом 1903 р. я, як звичайно, поїхав до себе на Чернігівщину. Я умовився з товаришами, що приїду до них до Ніжина. Тоді Ніжин був осередком доволі *розвиненого українського руху*, і з Ніжина було чимало студентів і студенток в Петербурзі" [1, с. 68]; "В кінці літа 1903 року сталася подія, яка відіграла до певної міри переломну роль в діях *українського руху* в Росії: це було урочисте відкриття у Полтаві пам'ятника батькові нової української літератури Івану Котляревському. Це відслонення обернулося несподівано для нас усіх у *величаву національну маніфестацію*, зробилося справжнім "святом української інтелігенції..." [1, с. 67]; "Ця столиця [Петербург], побудована на кістках українських козаків, була тісно зв'язана з долею *українського національного руху*..." [1, с. 48]; "В Петербурзі, на далекій чужині, в чужій обстанові життя, українці якось інстинктивно горнулися до своїх земляків, зближались між собою, і навіть ті, що вдома були *байдужі до українського руху*, входили до українських гуртків і *освідомлювались національно*..." [1, с. 51]; "Ми з батьком з глибоким інтересом слухали його [Олесьницького] оповідань про відносини в Галичині, де з кожним роком тоді *зростає український національний рух*" [1, с. 98]; "Коли ж в кінці 19-го віку *рух український виріс* уже настільки, що ігнорувати його далі було не можна, тоді почалися ворожі напади на його в пресі" [1, с. 54]; "Приїзд Грушевського мав велике значіння. На той час проф. Грушевський уважався всіма нами за *провідника українського національного руху* в Росії" [1, с. 113–114]; "Взагалі діяльність "Просвіти" помітно *оживила український рух* у Катеринославщині" [1, с. 176]; "Населення Катеринослава було мішане, інтернаціональне, але основа його була українська. В самому місті було багато української свідомої інтелігенції й був *дуже розвинутий український рух*" [1, с. 146]; "*Український національний рух* на Катеринославщині робив справді великі успіхи..." [1, с. 167]; "В складі Громади знайшлася невелика група, так би мовити, *національного напрямку*, яка вважала, що Українська соціал-демократична партія... зрікається первісного гасла... – гасло самостійної України..." [1, с. 66].

Контекстуальними синонімами до поняття *український рух* є вислови *українська стихія, течія*, пор.: "Літом 1902 року я поїхав на Полтавщину. Вперше відвідав я тоді цей край, який справедливо вважався за "серце України", бо тут найбільше збереглася *народна українська стихія*, народний побут, мова, убрання" [1, с. 59]; "Та й самі Прилуки з околицею зробили на мене дуже приємне враження своєю *українською національною стихією*, яку було помітно на кожному кроці" [1, с. 98]; "*Виявилася певна українська течія* і серед синів Якова Дорошенка. Старший його син Василь, що скінчив університет у Москві, написав і видав українською мовою роман "На Україні" (1863)" [1, с. 38–39].

Замість узвичаєного сучасного *народні маси* Д. Дорошенко вживає словосполучення *народна маса*, напр.: "Українську національну ідеологію визнавала й плекала дуже нечисленна частина інтелігенції, ціле суспільство стояло осторонь від неї, *народна ж маса була темна і національно неспівідомою*" [1, с. 53].

Характерне для тогочасної мовної практики слововживання *круги* замість сучасного нормативного *кола*, пор.: "Серед *українських кругів* був він [Данило Мордовець] дуже люблений за свою м'яку, лагідну вдачу й готовність допомогти землякові у кожній справі" [1, с. 56]; "Протягом 1906–1909 років я умістив в "Ukrainische Rundschau" більше десятка статей. Журнал піддержували згодом *українські парламентські круги*, і він виходив аж до вибуху Першої світової війни" [1, с. 100]; "Мій кузен назвав мені свого товариша з гімназії Сергія Веселовського, сина полтавською адвоката, з яким я незабаром і познайомився. Веселовський помалу ввів мене в *українські студентські круги* в Петербурзі" [1, с. 50]; "Однак *українські політичні круги* ясно відчували потребу в тіснішому об'єднанні своїх сил, щоб спільно відбивати натиск реакції" [1, с. 128].

Д. Дорошенко у своїй книзі послуговується лексемами *справа, робота, праця* як синонімами з обов'язковим означенням *національна*. Доказом синонімічного вживання є контекстуальне пояснення змісту відповідної діяльності, пор.: "Цікавий був Татарин: молодий ще хлопець, інтелігентний, завжди мовчазний, мав хист до писання і до фанатизму був *відданий українській справі*... Мав якийсь особливий талант агітувати й приєднувати людей до *національної роботи*" [1, с. 148]; "Ініціатором тої думки [видавати часопис] був старий Микола Богуславський, що був, між іншим, незрівняним агітатором серед молоді, вмюючи притягати її до *національної праці*, ширення української книжки, закладання гуртків аматорів гри на бандурі. Пізніше він переїхав на Кубань і там продовжував свою скромну, але *корисну для національної справи працю*" [1, с. 151].

Для автора “Споминів” ознакою українськості було вживання української мови. У досліджуваних текстах фіксуємо вживання таких варіантних словосполучень, як *говорили по-українськи, говорив українською мовою*, пор.: “Родина Комличенків була чисто українська: син Павло був студентом Одеського університету, дочка вчилася в Петербурзі на курсах; двоє менших хлопчиків, що вчилися в гімназії, *говорили між собою по-українськи*, що мене дуже приємно здивувало...” [1, с. 70]; “Взагалі ціла родина *Міхновських була щиро українська... я чув там раз у раз українську мову* не тільки серед міщан та селян, але й серед міської інтелігенції” [1, с. 98]; “Полтава, в якій українська стихія була помітніша, ніж в якомусь іншому більшому місті, відразу вся *заговорила українською мовою*, іншої на вулицях не було чути” [1, с. 70].

У досліджуваних текстах зафіксовано чимало фактів зі студентського українського життя, життя київської української громади. Автор “Споминів” відтворив деталі конкретної соціальної діяльності, побуту людей, їхніх настроїв та уподобань, напр.: “[Маркович] оселився в маєтку своєї жінки на Волині й брав живу участь, не вважаючи на свої вже старші літа, в *українському громадському житті*” [1, с. 161]; “В університеті студентів-українців було порівнюючи і небагато. Перед у *студентському українському житті* вели, як, я скоро спостеріг, гірняки і технологи” [1, с. 50].

Як відомо, специфікою мемуарних текстів є їх наповнення інформацією про конкретних людей, які цікавили автора як особи, прихильні до національної ідеї, як національно свідомі українці. Тексти Д. Дорошенка можна назвати асоціативними реакціями, пор. визначення Т. Космеда: “Один із напрямів дослідження мовної особистості – вивчення асоціативних реакцій на мовні феномени різного рівня: слова, словоформи, словосполучення і под.” [3, с. 25].

Слова-поняття *свідомість, самосвідомість* у сполученні з прикметником *національна* характеризують сучасний науковий дискурс, присвячений історії XIX ст.: “У XIX ст. розвиток національного “Ми” відбувається шляхом активізації духовних цінностей українського народу, ідеологічного спрямування етнічної самосвідомості, її трансформації від етнографічного романтизму до акцентування демократичних і визвольних аспектів” [4, с. 41]. Показове вживання абстрактної лексеми *свідомість* у різних контекстах, напр.: “Село [Перещепина] велике, многолюдне й заможне. Положене далеко від залізниці, воно зберігало багато старосвітчини в побуті, одежі і – натурально – в мові. Але разом з тим в ньому *прокинулася вже національна свідомість...*” [1, с. 171]; “Українська молодь... приходила до думки, що українці мають свої власні цілі й завдання... Але ще не у всіх *викристалізувалася свідомість* потреби не оглядатись на росіян, а робити своє діло” [1, с. 54]; “А у Києві українське життя вже кипіло як у котлі... Десять коло половини жовтня було оповіщено, що в університеті відбудеться українське віче. Це мало бути перше українське віче в Києві... Зійшовся весь *український Київ*. Кого там тільки не було!” [1, с. 101]; “Я скоро зорієнтувався в полтавських урочистостях. З’їзд був справді небувалий, можна сказати, з’їхалася вся *свідома національно Україна* з усіх частин нашої землі...” [1, с. 70]. Як свідчать наведені приклади, Дмитро Дорошенко застосовує поняття *національна свідомість* не лише до окремих представників громади, а й до цілих територій.

Вивчення текстів “Моїх споминів про давнє минуле” Дмитра Дорошенка засвідчує актуалізацію абстрактної лексики, характерної для суспільно-політичного руху в Україні кінця XIX – початку XX століття. На прикладі вживання таких слів, як *маса (народна), круги (національні)* можна спостерігати зміну лексичної і граматичної норми української літературної мови.

Література:

1. Дорошенко Д. Мої спомини про давнє минуле (1901–1914 роки) : науково-популярне видання / Дмитро Дорошенко. – К. : Темпора, 2007. – 272 с.
2. Іванова Л. Г. Суспільно-політичний рух 60-х рр. XIX ст. в Україні: до проблеми становлення ідеології / Л. Г. Іванова, Р. П. Іванченко. – К. : МЛП, 2000. – 352 с.
3. Космеда Т. А. Ego і Alter Ego Шевченка в комунікативному просторі щоденникового дискурсу : монографія / Т. А. Космеда. – Дрогобич : Коло, 2012. – 372 с.
4. Піскун В. М. Українство у світі: традиційність культури та спільнотні взаємини : монографія / В. М. Піскун, А. В. Ціпка, О. В. Щербатюк та ін. – К. : ЗАТ “Нічлава”, 2004. – 240 с.
5. Хоменко Б. Ідея відродження України в творчості М. Коцюбинського / Б. Хоменко // Наукові записки Вінницького державного педагогічного ун-ту ім. М. Коцюбинського : зб. наук. праць. Серія: Філологія / [відп. ред. Н. Л. Іваницька]. – Вінниця : Вид-во ВДПУ, 2005. – Вип. 7. – С. 30–33.